

ПРОГРАМСКЕ ОСНОВЕ ЗА ПЛАНСКО УРЕЂЕЊЕ ШАРПЛАНИНСКИХ ЖУПА СРБИЈЕ*

Увод

Године 1998. Институт за архитектуру и урбанизам Србије је започео рад на комплексном планирању уређења, заштите и развоја шарпланинског простора и то на основу својих и бројних истраживања реализованих од стране Географског института “Јован Цвијић” САНУ и других институција у Србији. За ова истраживања и планске активности Србија се определила у циљу стварања повољнијих услова за привредни развој, уређење, коришћење и заштиту животне средине шарпланинског региона.

Истраживањима која је Географски институт реализовао до сада и која се односе на простор шарпланинских жупа Сирињ, Средска, Опоље и Гора обухваћен је простор Шар планине, скоро, у целини. У односу на укупну површину предвиђену за планирање истраживањима Географског института нису обухваћени делови територија општина Урошевац, Качаник, Сува Река, Ђаковица и Призрен у ширем простору око Дрима (Белог) у приграничном подручју према Албанији.

Укупна површина истраживаног простора од стране Географског института је $920,5 \text{ km}^2$ и налази се у оквиру општина Штрпце ($247,6 \text{ km}^2$), Гора ($385,6 \text{ km}^2$) и делу општине Призрен (Опоље – $126,4 \text{ km}^2$ и Средска – $160,9 \text{ km}^2$).

По висинским карактеристикама истраживани простор се налази у следесим висинским појасевима (Кирбус, Б. (1990), Ђорђевић, Ј. (1994):

до 750 m	12,65 km ²
750-1000 m	98,30 km ²
1000-1250 m	184,19 km ²
1250-1500 m	167,55 km ²
1500-2000 m	311,55 km ²
2000-2500 m	144,28 km ²
преко 2500 m	2,00 km ²
Укупно	920,52 km²

* Аутори: др Милан Бурсаћ, виши научни сарадник, и доцент др Мирчета Вемић, Географски институт “Јован Цвијић” САНУ, Београд

Наведени простор се, у целини, налази на крајњем југозападном делу Србије. Ради се о приграничном простору са дужином границе према Македонији од 100,00 km и према Албанији од 43,0 km.

Припадност високо планинском простору и пригранични положај су две основне макро географске карактеристике истраживаног простора, који, због тога, представља подручје од изузетног геополитичког значаја за Србију и Југославију.

Простор намењен за планирање од стране Института за архитектуру и урбанизам Србије је већи и износи око 1400 km².

У целини за простор Шар планине и њених жупа се може рећи (Бурсаћ, М. (1999):

- Да је Шар планина изузетно вредан природни комплекс по свом богатству уникатним и ретким природним појавама, облицима и процесима чије се коришћење и заштита морају контролисати (планирати, штитити, рационално користити) и то како "појединачно" тако и у оквиру целог планинског комплекса;
- Да су погодности простора Шар планине такве да се на њој могу развијати бројне активности становништва и привредне делатности;
- Да је Шар планина у поређењу са другим високо планинским просторима у Србији веома густо насељен простор;
- Да је овај простор још увек у категорији привредно неразвијених подручја Србије без реалних услова за развој уколико не буде интензивнијег ангажовања јачих привредних предузећа и компанија и банака или, бар, државе Србије, односно Југославије (евентуалним формирањем посебних фондова за развој Шар планине и то на економским основама);
- Да Шар планина, односно мрежа насеља у оквиру њених жупа, није довољно покривена инфраструктуром, пре свега саобраћајном;
- Да знатне површине простора нису под шумским покривачем и да су знатне површине изложене интензивној ерозији земљишта;
- Да је опремљеност и уређеност насеља на релативно ниском нивоу.

Претходно наведене вредности Шар планине, као и проблеми развоја, уређења и коришћења простора у оквиру шарпланинских жупа Сиринић, Средска, Опоље и Гора у целини су приказани у шест књига (три за Сиринић и три за остале три жупе). У књигама су обрађени: природне карактеристике, антропогеографске и демографске карактеристике, карактеристике привредног развоја и карактеристике организације и коришћења простора и мрежа насеља и центара. У припреми за штампу су још две књиге и једна књига синтезног карактера за целу Шар планину.

Осим тога, заједно са Институтом за архитектуру и урбанизам Србије Географски институт је реализовао и пројекат Просторни план општине Штрпце (Сиринићка жупа) у коме су дата и просторно планска решења

на картама у размери 1 : 50 000 – која се односе на све аспекте организације и коришћења простора (у складу са тада важећим Законом о планирању и уређењу простора Србије), међу којим су и решења која се односе на Национални парк Шар планина и на развој туризма и других делатности у оквиру општине Штрпце.

Анализирани простор има све карактеристике високо планинских подручја са изузетно вредним природним појавама, облицима и процесима уникатног или ретког “карактера” и просторима од изузетног значаја за развој бројних видова туризма, а посебно алпског (високопланинског), али и других привредних делатности (шумарство, сточарство, воћарство, коришћење лековитог биља, рибарство, енергетика итд.).

Осим са природног становишта на овим просторима постоје и демографски услови за развој поменутих делатности јер је подручје шарпланинских жупа релативно добро насељено – што није случај ни код једног од четири остала високо планинска (са висинама изнад 2000 метара) простора у Србији. То је и условило постојање и развој бројних насеља на овом простору међу којим посебан значај имају, осим Призрена, центри четири шарпланинске жупе: Штрпце, Средска, Бродосавце и Драгаш.

Становништво и мрежа насеља и центара

Анализа демографских карактеристика и кретања је урађена веома детаљно и то како са становишта порекла и досадашњих миграција становништва, тако и са становишта основних структура и размештаја становништва у мрежи насеља и центара.

Први аспект је антропогеографског карактера. Резултати истраживања су такви да могу бити коришћени за све видове планирања. Наведена истраживања су дала одређене резултате на основу којих се могу извући закључци о различитим приступима животу и раду, изградњи станова и насеља, организацији привредног развоја и, посебно, отворености (или неотворености) појединих етничких група за будуће облике и правце урбаног, привредног и еколошког конципирања изградње, развоја и заштите природних и културних добара. Колике су етничке и културолошке разлике међу појединим жупама види се из следећег: Албанци (Шиптари) живе у источном делу општине Штрпце, а западније од њих су Срби, затим се у источном делу Средске налазе муслимани, па према западу Срби, па муслимани, па у Опољу Албанци и у Гори Горанци.

Други аспект је уже демографског карактера и односи се на анализе броја и структуре становништва према резултатима пописа у последњих 100 година са посебним нагласком на “постојеће” стање. За све жупе су дате и претпоставке о могућим правцима промена броја становника у будућности и то за период до 2011. године. Прогнозе демографских промена су

дате за сва насеља и то кад је у питању број становника. За старосно – полну структуру, за број домаћинстава и за карактеристичне старосне контингенте прогнозе су дате на нивоу жупа Средска, Опоље и Гора. За општину Штрпце ове структуре су дате и за свако насеље.

На подручју шарпланинских жупа 1991. године је живело око 64.000 становника и то са густином од 76 ст/км² (у Опољу густина становништва била је 175 ст/км²).

На овом подручју има укупно 64 насеља па је њихова просечна величина, дакле, око 1000 становника што јасно указује не само на велику насељеност овог простора већ и на то да је становништво концентрисано у релативно малом броју насеља (на подручју Висока на Старој планини у оквиру општине Пирот, на пример, данас живи укупно не више од око 1000 становника).

Инфраструктура

Документација има потребне прилоге који се односе на укупну инфраструктуру опремљеност простора, а посебно опремљеност простора саобраћајном, енергетском, хидротехничком и друштвеном инфраструктуром.

Дати су прикази досадашњег развоја и стања инфраструктурних мрежа, као и прогнозе потреба за наредних десетак и више година.

За општину Штрпце, су и аналитички и планерски приказане (у Просторном плану општине Штрпце) инфраструктурне мреже и у стању и у планском периоду. Позадна основа је 1991. или нека ранија година тако да је неопходно проверавање свих поставки за будући плански период. Картографски прикази су дати у размерама 1 : 100.000 до 1 : 50.000, а за поједине делове простора и на још детаљнијим картама.

За простор Горе, Опоља и Средске остварени су истраживачки резултати неопходни за израду просторно-планске документације, а која се односи на инфраструктуру.

У документацији су наведени резултати истраживања међу којим посебан значај имају они који указују на потребу бољег међусобног инфраструктурног повезивања шарпланинских жупа. То се посебно односи на потребу и веома изражен интерес Горанаца да се саобраћајницом од Драгаша па изнад Бродосаваца (у Опољу) и кроз Средачку жупу успостави најкраћа друмска веза са Штрпцем и Приштином.

Дати су и предлози за модернизацију и изградњу појединих инфраструктурних мрежа. За нека решења су дата и одређена економска образложења.

У складу са потребама бржег привредног, а посебно туристичког, развоја у документацији се наводе и потребе за отварањем и нових путних

деоница и праваца, као и за увођењем неких нових инфраструктурних система (шинских возила, на пример).

Дата су решења за измену пројекта “Лепенац” у делу који се односи на локацију бране код села Брод у општини Штрпце. Осим тога корисна су и решења за интензивније коришћење шарских вода не само за водоснабдевање жупа већ и околних простора у подножју Шаре.

Свако од решења подразумева међусобно повезивање свих жупа (према потребама) и њихово повезивање са Призреном и Урошевцем.

Коришћење простора

Истраживањима су обухваћене анализе природних потенцијала, дате су оцене њихових вредности и употребљивости за коришћење у циљу економског развоја и изградње насеља и инфраструктуре.

Намена површина са правцима даљег коришћења простора за одређене намене и у будућности приказана је на картама 1 : 100.000, 1 : 50.000 и у детаљнијим - у зависности од потреба.

У документацији се располаже предлозима за коришћење простора за депоније отпада, за заштиту природних добара, за изградњу инфраструктурних објеката, за гајење лековитог биља, за изградњу индустријских објеката, за експлоатацију тресетишта, за формирање водни акумулација, за ширење насеља, за развој туризма, за пошумљавање, за развој саобраћаја итд.

Степен искористивости ове документације је доста висок осим кад се ради о делу Шар планине на подручју Опоља. За ову жупу није било могуће обавити комплетне анализе са становишта потреба за будућим коришћењем простора због тога што у периоду истраживања није било могуће (безбедно) остваривати контакте са албанским становништвом, односно њиховим представницима.

Уствари, издвајањем Горе из општине Драгаш и формирањем општине Гора 1990. године створена је ситуација у којој Опоље није “желело” своју општину, а за прикључење општини Призрен било је потребно обавити одређену правну процедуру.

Привредни развој

За потребе шарпланинских жупа током, раније поменутих, анализа остварена је детаљна оцена природних и других могућности за развој овог високопланинског простора.

Извршена је детаљна анализа досадашњег развоја, укупно и по појединим делатностима, и дати су предлози за будући развој.

Паралелно са овим анализама извршена су и детаљнија истраживања од стране сарадника Географског института из других (специјализова-

них) институција и дати конкретни програми за даљи развој појединих делатности или њихових грана. Ови програми су били намењени за њихово брзо укључивање у праксу у циљу добијања жељених резултата производње у што краћем периоду и то за производњу воћа, лековитог биља (и њихове прераде), крмног биља, кромпира итд., као и за бржи развој сточарства, туризма и против ерозивно санирање земљишта и томе слично.

Реализацију појединих програма су преузеле специјализоване институције. Резултати би могли бити и знатно бржи и већи уколико би дошло до брже приватизације и подстицања приватне иницијативе у привредним и пратећим делатностима.

Закључак

У целини посматрано досадашња истраживања шарпланинских жупа представљају добру подлогу за израду просторно планских докумената за Шар планински простор.

Међутим, за поједине сегменте неопходно је обавити одређена новелирања уколико се инсистира на подацима који нису старији од годину – две дана. То се односи на прогнозе будућих промена за планирани период од наредних двадесетак година и то за све сегменте који се односе на становништво, мрежу насеља и привредни развој, стамбену изградњу и томе слично.

Посебно су неопходна истраживања за простор од око 500,00 km² који није обухваћен истраживањима Географског института, а који се односи на околне делове предвиђеног простора за планирање (како је то већ поменуто).

Била би веома корисна детаљнија истраживања и израда студија или експертиза за следеће проблеме:

- Призрен као центар Шар планинског подручја (и потенцијално најзначајнији град у Србији за организовање, на пример, зимске олимпијаде)
- Студија саобраћајног повезивања са околним просторима и државама (посебно, варијанте повезивања Горе са Штрпцем и Приштином преко Опоља и Средске, с једне стране, и према Албанији и Македонији, с друге стране)
- Комплексно коришћење вода Шар планине
- Урбани и привредни развој насеља у непосредној околини туристичких простора
- Туристичке могућности простора и потребе за развојем туризма
- Комплексна студија коришћења простора са прогнозама
- Комплексна студија демографског развоја са пројекцијама
- Развој мреже насеља и центара (са посебним нагласком на везе центра)

- Студија дугорочног привредног развоја (са израдом конкретних програма развоја појединих грана и делатности)

Овим се списак не завршава; у зависности од потреба неопходно је извршити и детаљнија истраживања која имају геополитички карактер у смислу садашњих и будућних односа између Србије и Југославије, с једне, и БЈР Македоније и Албаније, с друге стране. На пример: Место и улога приграничног подручја Шар планине у дугорочним плановима развоја Србије (ППР Србије и други планови, пре свега, развојног карактера).

ЛИТЕРАТУРА

1. Кирбус, Б. (1990): **Морфометријске карактеристике рељефа**, рад у: "Општина Штрпце (Сиринићка жупа) – Одлике природне средине", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 37/ I, Београд (стр. 87 – 95)
2. Бурсаћ, М. (1991): **Користићење и организација простора општине Штрпце**, рад у: "Општина Штрпце (Сиринићка жупа) – друштвено-економски развој, организација и користићење простора", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 37/III, Београд (стр. 265-292)
3. Бурсаћ, М. и сарадници (1992): "Просторни план општине Штрпце", Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд (стр. 1-125 са 8 карата у размери 1:25.000)
4. Ђорђевић, Ј. (1994): **Морфометријске карактеристике рељефа**, рад у: "Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска – Одлике природне средине", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 40 / I, Београд (стр. 81 – 84)
5. Бурсаћ, М. (1994): **Географске, картографске и статистичке информације као основа за познавање и решавање проблема разграничавања међу цардима и државама**, рад у: "Основни принципи разграничавања држава", Војногеографски институт, Београд (стр. 37-50 са 4 карте)
6. Бурсаћ, М. (1995): "Географски потенцијали – вредновање и планирање насеља", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 49, Београд (стр. 1-102)
7. Републички завод за развој (1996): "Програм развоја општине Штрпце за период од 1996. до 2005. године", Београд (стр. 1-53), елаборат - рукопис
8. Бурсаћ, М. (1996): **Географска истраживања и планирање простора**, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Зборник радова књига 46, Београд (стр. 325-333)
9. Бурсаћ, М. (1997): **Користићење простора и регионализација Србије**, рад у: "Географска структура и регионализација Србије I", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 51, Београд (стр. 31-51)
10. Бурсаћ, М. (1998): **Методолошке и концепцијске основе за израду Просторног плана Републике Српске**, Урбанистички завод Републике Српске, Зборник радова, Шипово-Бања Лука (стр. 15-23)
11. Бурсаћ, М., Мисаиловић, И. (1998): **Користићење и природни услови за уређење спелеолошких објеката**, рад у: "Спелеолошки атлас Србије", Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, Посебна издања књига 52, Београд (стр. 101-105)
12. Бурсаћ, М. (1999): **Користићење и организација простора Горе, Опља и Средске**, рукопис
13. Група аутора: **Општина Штрпце (Сиринићка жупа)**, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, Београд
Књига 37 / I - **Одлике природне средине**, 1990. (стр. 1- 392)
Књига 37 / II - **Демографски развој и особености социјалног простора**, 1990. (стр. 1 - 189)
Књига 37 / III - **Друштвено-економски развој, организација и користићење простора**, 1991. (стр. 1 – 354)
14. Група аутора: **Шарпланинске жупе Гора, Опље и Средска**, Посебна издања Географског института "Јован Цвијић" САНУ, Београд
Књига 40 / I - **Одлике природне средине**, 1994. (стр. 1 – 335)
Књига 40 / II - **Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике**, 1995. (стр. 1 – 582)
Књига 40 / III - **Друштвено економски развој**, 1997. (стр. 1 – 356)

